

Jaroslav Vego

Sveučilište u Mostaru
Građevinski fakultet
BiH - 88000 Mostar, Kralja Zvonimira 14

Pregledni znanstveni članak • Subject Review
UDK • UDC 728.96:719:712(Blidinje)

Znanstvena klasifikacija • Scientific Classification

Područje: Tehničke znanosti • Section: Technical Sciences

Polje: Arhitektura i urbanizam • Field: Architecture and Urban Planning

Grane • Branches: 2.01.04 - Razvoj arh. i urb. • Architect. and Urban Development
2.01.02 - Urban. i prostorno planiranje • Urban. and Reg. Plann.

Rukopis primljen • Manuscript Received: 29.02.2000.

Članak prihvaćen • Article Accepted: 29.03.2000.

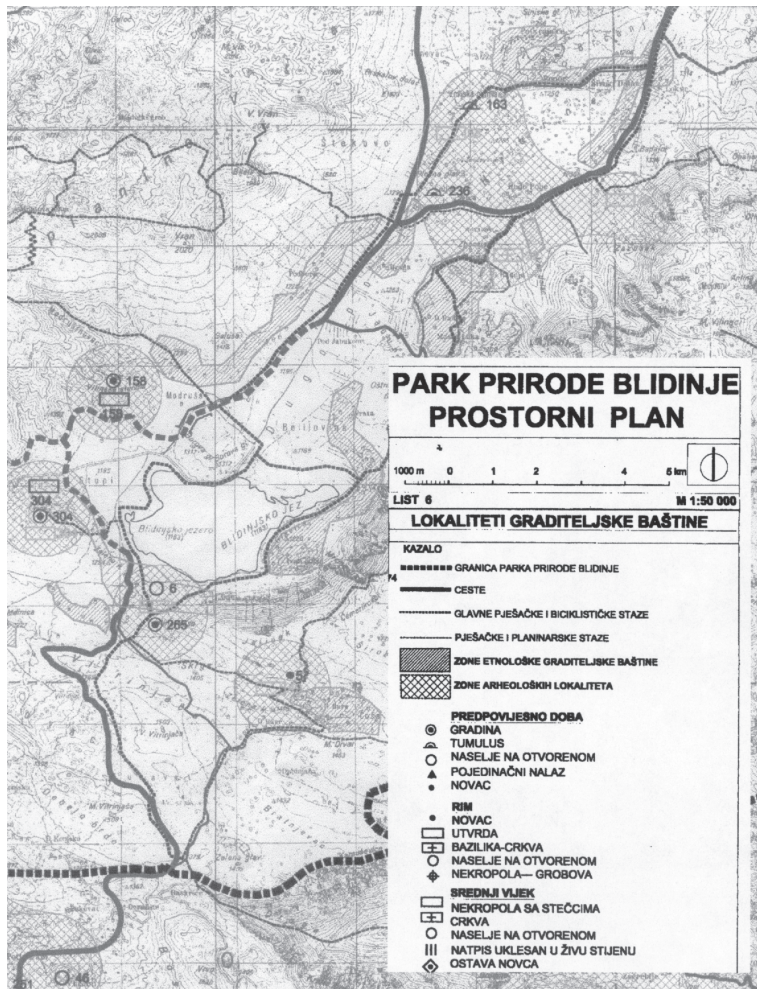
Gradevine etnografske baštine u Parku prirode Blidinje**Buildings of the Ethnographic Heritage in Blidinje Nature Park****Ključne riječi • Key words**

Blidinje	Blidinje
Hercegovina	Hercegovina
krajobrazne vrijednosti	landscape values
narodna arhitektura	vernacular architecture
prirodni okoliš	natural environment

Sažetak • Abstract

Autor u članku istražuje gradevine etnografske baštine locirane u Parku prirode Blidinje, smještene u sjeverozapadnom, planinskom dijelu Hercegovine. Metodološki su istraženi i kategorizirani tipovi objekata koji su svoju funkcionalnu valorizaciju doživjeli u proteklim stoljećima. Na temelju rezultata istraživanja obavljenih *in situ* sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća dana su metodološka načela za revitalizaciju tih objekata graditeljske baštine kao integralni dio Prostornog plana *Park prirode Blidinje*.

In this paper the author researches buildings of the ethnographic heritage located in Blidinje Nature Park, which lies in the northwestern mountainous part of Hercegovina. He methodologically researches and classifies the types of structure, whose long centuries of use showed their functional value. On the basis of research results carried out *in situ* in the mid-1990s, he gives methodological principles for revitalising these structures of the architectural heritage as an integral part of the Blidinje Nature Park Physical Plan.

SL. 1. Prostorni plan Parka prirode Blidinje; Lokalizeti graditeljske baštine, isječak

Izradio • Made by
Zavod za urbanizam i
prostorno planiranje
Arhitektonskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

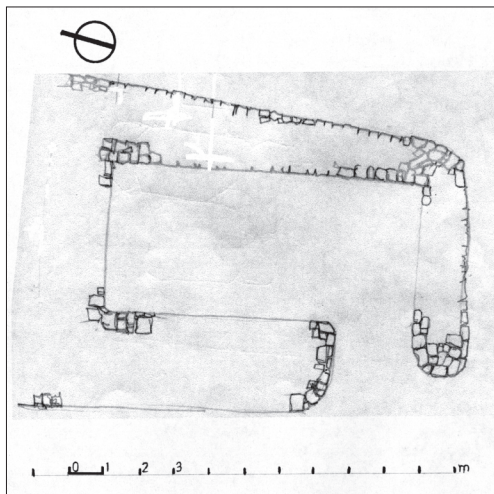
FG. 1. Physical Plan of Blidinje Nature Park Localities of the Architectural Heritage, detail

1. Uvod / Introduction

U ovodobnome Parku prirode Blidinje, na prostoru snažne ambijentalne konotacije, jedinstvenome po očuvanim lokalnim pejzažnim strukturama, kroz višestoljetno razdoblje razvio se jedan tip nastambe kao rezultat evolucijskog prilagođavanja i čovjekova odgovora njegovoj prirodnoj sredini, gospodarskim potrebama i socijalnim uvjetima življenja.

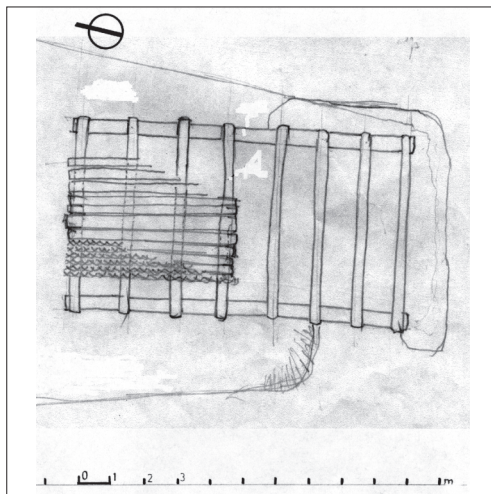
Riječ je o etnografski osobitom graditeljstvu koje arhitektonsko značenje potvrđuje svojom ambijentalnom vrijednošću. Naime, osnovni oblikovni element u krajobraznoj perspektivi pojedinih mikrolokalityta Parka jest prirodni krajolik. Artificijelni elementi – stočarski stanovi, staje, torovi, obrađene površine, komunikacije, bili su sve donedavno¹ izvrstan primjer intervencija antropogenog tipa, činjenih generacijama u punom suglasju s prirodnim okruženjem, i u funkcionalnome i u oblikovnom smislu.

1 Nazalost, djevičanska priroda Parka prirode Blidinje nije ostala pošteđena utjecaja suvremene civilizacije; ratna i poratna zbivanja na ovim prostorima ostavila su teško izbrisive ožiljke u fizičkoj strukturi krajolika.

SL. 2. Tlocrt prizemne poluukopane etaže staje

Crtež • Drawing by
J. Vego

FG. 2. Plan of the ground-floor storey of a shed, partly below ground level

SL. 3. Tlocrt međuetazne konstrukcije

Crtež • Drawing by
J. Vego

FG. 3. Plan of structure between the stories

Djelujući u zajedništvu s planinom, poštujući njezine zakone i njezin ritam, uvijek se osjećajem mjere, sezonski su stanovnici Čvrnsnice i Vran-planine dosegli sukus jednostavne i održive filozofije življenja.

2. Zemljopisna i klimatska obilježja lokaliteta² / Geographical and climatic characteristics of the area

Hercegovina, smještena u jadranskom zaleđu, na sjeveru odijeljena Makljenom i Ivan-planinom od Bosne te svojom arterijom, rijekom Neretvom, prirodno povezana sa sredozemnim bazenom, oduvijek je činila zaokruženu zemljopisnu cjelinu specifičnih reljefnih, klimatskih, hidrografskih i antropogeografskih osobitosti.

Sa zemljopisne i geomorfološke točke gledišta, područje Hercegovine nalazi se u sklopu vanjskoga dinarskog masiva. Uključeno je u slijevno područje rijeke Neretve i Trebišnjice, povezano sa slijevom Cetine te usmjereno na jadranski slijev. Planinski pojas sjeverozapadnog dijela Hercegovine stupnjevito se pruža prema dolinama spomenutih rijeka i pritom postupno gubi nadmorsku visinu idući u smjeru Jadranskog mora.

U klimatskom smislu sredozemni se utjecaj osjeća duboko u unutrašnjosti Hercegovine ovisno o tome koliko je dubok prodor riječnih sutjeski kao primarnih smjerova proboja sredozemne klime. Sekundarno, utjecaj se širi i preko krških polja i nižih prijevaja. Nasuprot tome, zračna strujanja s planinskog pojasa, koja imaju sve odlike kontinentalne klime, nad tim se prostorom sudaraju sa sredozemnim valom.

Treći utjecajni čimbenik na definiranje klimatske slike sjevernoga, planinskog dijela Hercegovine jest nadmorska visina koja, razmjerno svome povećanju, rezultira oštrijim klimatskim uvjetima.

2 Cjelovita analiza prirodnih sustava nije tema ovog rada; navedena reljefna i klimatsko-vegetacijska obilježja odabrana su kao podloga za postavljanje korelacije prirodnog sustava – izgrađene strukture.

Prostor Trebiševa i Dugog polja kao područja koja su bila najzanimljivija za smještaj i boravak stada za vrijeme sezonske ispaše nisu iznimka u mozaiku klimatske karte hercegovačkoga planinskog pojasa. Položaj na visini od preko tisuću metara iznad morske razine, otvorenost u smjeru sjeveroistok - jugozapad, na pravcu najsnažnijih udara vjetra, izrazita količina padalina tipična za planinsko područje, razmjerna blizina izvorišta pitke vode, plodno tlo i bogati pašnjaci osnovna su obilježja prostorâ na kojima su pronađeni ostaci koncentracije stočarskih stanova.

3. Gospodarski i povijesno-socijalni okvir / Economic and socio-historical framework

Ekonomsko-socijalna slika Hercegovine kroz povijest nije nikada bila svijetla. Povijesni kolaž tog prostora sastavljen je od ratnih sukoba i okupacijskih razdoblja koji su se ciklički ponavljali, po pravilu praćeni iscrpljivanjem ionako skrtnih prirodnih resursa. Autohtoni ljudski čimbenik tako se kroz naraštaje odgajao u okruženju siromaštva i nenaklonosti prirode, pokušaja podčinjavanja i borbi za opstanak i ostanak na svojoj grudi. Borba za život u takvom okruženju rezultirala je i izoštravanjem specifičnoga genetskog koda koji determinira karakter čovjeka odrasloga u Hercegovini, izdržljivoga, sposobnog za prilagodbu i opstanak u razmjerno teskim životnim uvjetima.

Poljoprivreda kao tradicionalna gospodarska djelatnost cijele regije nezaobilazni je kamen u mozaiku prikaza karaktera toga područja. Nizinski prostor Hercegovine tradicionalno je nezahvalno područje za kvalitetnu poljoprivrednu, uključivši i stočarsku djelatnost. Nepovoljne klimatske prilike za razvoj biljne proizvodnje (izraziti nedostatak padalina u ljetnom razdoblju) i ograničene raspoložive površine za poljoprivrednu djelatnost na jednoj strani te izostanak alternative u izboru gospodarske djelatnosti na drugoj, u prošlosti su upućivali domicilno pučanstvo na pronalaženje takvog pristupa odabiru i organizaciji biološkog kalendara koji će osigurati mogućnost opstanka i ostanaka na hercegovačkom kršu.

Kroz stoljeća iskristalizirani model za preživljavanje značio je sljedeće.

Površinom ograničeni i bonitetno siromašni poljoprivredni posjedi³ bili bi sačuvani za vrtlarsku, vinogradarsku i ograničenu voćarsku proizvodnju. Ostale, pašnjačke površine (livade) svojim kapacitetom nisu mogle podržati intenzivnu stočarsku proizvodnju. Zato hercegovački seljak prednost daje sitnoj stoci (ovcama i kozama).

Drugi problem nastaje početkom ljeta; suše, koje su gotovo redovita pojava u tome podneblju, ograniče ionako skromne izvore hrane za stoku. Usto presuši većina izvora, lokvi i čatrnja pa preostale raspoložive količine vode nisu dostatne ni za potrebe puka. U takvim okolnostima jedini način čuvanja stočnog blaga i održavanja proizvodnje mesa, vune i mliječnih proizvoda jest preseljenje stoke u područja gdje će imati dovoljno vode i hrane.

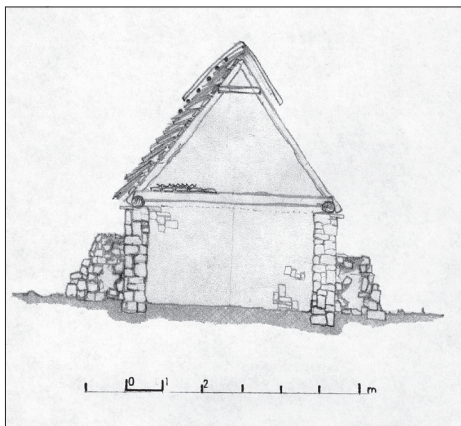
Jedinu mogućnost za to pružale su planine.

4. Graditeljsko naslijeđe / The built heritage

Logističku potporu za uspješno obavljanje opisanih gospodarskih djelatnosti pružali su stočarski stanovi i staje.

Stočarski stan bio je prizemna građevina sezonskog tipa, a služila je kao improvizirano boravište za obitelji koje su izlazile u planinu

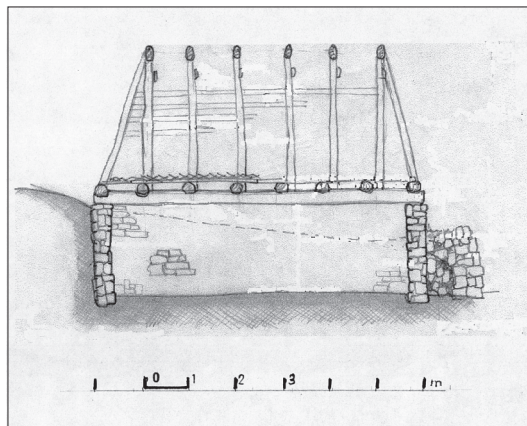
3 Ne treba smetnuti s uma da je doba turske okupacije; veličina posjeda u rukama pojedinih hercegovačkih zemljoradnika limitirana je i po pravilu je razmjerno loše kategorije; njihove su fiskalne obveze velike.

SL 4. Poprečni presjek kroz staju

Crtež • Drawing by
J. Vego

FG 4. Cross-section of the shed

SL 5. Uzdužni presjek kroz staju

Crtež • Drawing by
J. Vego

FG 5. Longitudinal section of the shed

i brinule se o stadu, i kao mjesto gdje se obrađivalo mlijeko i čuvali mliječni proizvodi. Bio bi postavljen kao prateći objekt tora za stoku, smješten na ocjeditom terenu i u blizini izvora pitke vode.

Stan je bio razvijen na pravokutnom tlocrtu, najčešće na šest metara duljine i četiri dubine, i funkcionalno je bio organiziran u dva odjeljka podjednake površine. Prvi odjeljak, *vatrenica*, bio je namijenjen boravku, pripremi hrane i spavanju. U drugom dijelu stana, *mlikaru*, pohranjivani su prerađeni mliječni proizvodi. Ta dva dijela stočarskog stana međusobno su odijeljeni pregradom - *perdom*. Veza između *vatrenice* i *mlikara* bila su vrata. U stan se ulazilo kroz niska ulazna vrata, i to je bio jedini otvor na građevini.

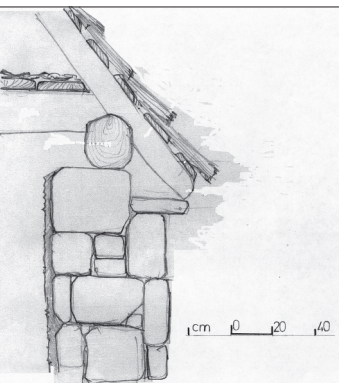
U *vatrenici*, na podu od nabijene zemlje bilo je popločano ognjište, neznatno odignuto od razine tla. Oko ognjišta su bile postelje od grubo obrađene daske položene jedna do druge i prekrivene vunenim prekrivačima. Dim s ognjišta izlazio je nekontrolirano, nalazeći otvore na krovu⁴. Posuđe za kuhanje i preradu mlijeka te panjevi za sjedenje zaokruživali su skromno pokućstvo karakterističnoga stočarskog stana.

Konstrukcija stočarskog stana ponajprije je bila uvjetovana njegovim karakterom. Kako je riječ o građevini koja se rabi sezonski i s vremena na vrijeme demontira te premješta na novu lokaciju, od raspoloživog lokalnog materijala, drvo je najbolje odgovaralo tako postavljenim funkcionalnim zahtjevima.

U pravokutnome jednopoljnom rasteru od približno 150 centimetara osovinskoga razmaka, u uzdužnom su smjeru u dva reda postavljani okomiti konstrukcijski elementi građevine - *soje*, ukupno pet puta po dva komada. Riječ je o crnogoričnim deblima promjera 8 cm koja su svojim donjim dijelom bila zabijena u zemlju, a gornji kraj završavao je račvom. Svaki parni vertikalni element (drugi i četvrti) visok je oko 200 cm, dok su prva, treća i peta *soja* visoke po 120 cm.

U poprečnom smjeru, na niže vertikalne elemente, naslonjen je žlijeb (*žlib*) načinjen od debla koje je po duljini široko udubljeno.

4 Vatra na ognjištu bila bi upaljena nakon dolaska u platinu i neprekidno je gorjela sve do napuštanja stočarskog stana.

SL. 6. Detalj poprečnog presjeka karakterističnoga vanjskog zida staje

Crtež • Drawing by J. Vego

FG. 6. Detail of cross-section of the characteristic outer wall of the shed

Dvije po dvije više *soje* povezane su grubo tesanom gredom koja je sljeme budućeg krova.

Na taj je način izgrađen konstrukcijski kostur građevine.

Pobočni zidovi - *bedre*, zatvoreni su uzdužno postavljenim, grubo otesanim debelim talpama tako da se u žlijeb donje talpe po duljini usađivao uži kraj sljedeće gornje daske. Taj način spajanja dasaka bio je proveden do vrha pobočnih, obično do četiri metra dugih zidova.

Krovni pokrivač, ujedno i krovnu konstrukciju, činile su također grubo tesane daske koje bi se svojim gornjim krajem oslanjale na sljemeni nosač, a donjim bile ukliještene u žlijeb *žlibe*. Daske su se polagale jedna do druge, pod kutom što su ga zatvarale sljemena i žlijebna greda tako da bi podužne sudarnice dviju susjednih dasaka bile pokrivene dodatnom, trećom daskom, što je praktički značilo polaganje još jednoga reda dasaka, pomaknutih u poprečnom smjeru za pola širine daske.

Čeoni i stražnji zid stočarskoga stana (*somić*) oblikovani su postavljanjem grubo otesanih dasaka u uspravni položaj. Svojim gornjim krajem daske su prihvaćene improviziranim kliještima, dok je donji kraj bio oslonjen na tlo.

Nakon svršetka sezone i polaska u matična sela, te bi građevine bile demontirane i sačuvane za ponovnu upotrebu za osam mjeseci⁵.

Kako se boravak u planini s vremenom produžavao sve dublje u jesen, pojavila se potreba za građevinom koja će se moći nositi s oštrijim vremenskim uvjetima. Tako se razvio tip stočarskog stana kojega su bočni zidovi bili izvedeni od daske postavljene okomito; svojim donjim krajem bila je ukopana u zemlju, a gornji bi podupirao *žlibu*. Visina zida bila je 60 cm i s vanjske je strane bio potpuno zatrpan zemljom obraslom travom. Na taj je način bio osiguran stabilan toplinski režim unutar građevine.

Mlikar odnosno *vatrenica* bili su smješteni u posebnim građevinama konstruiranim na takav način i međusobno postavljeni sučelice.

Kraj evolucije ljetnoga stana njegova je preobrazba u objekt u kojemu se boravilo tijekom cijele godine.

Građevina je imala pravokutnu osnovu, oko sedam metara dugu i četiri duboku. To je bila jednodijelna nastamba, vanjskih zidova debelih 40 cm, izvedenih neobrađenim kamenom u suhozidu.

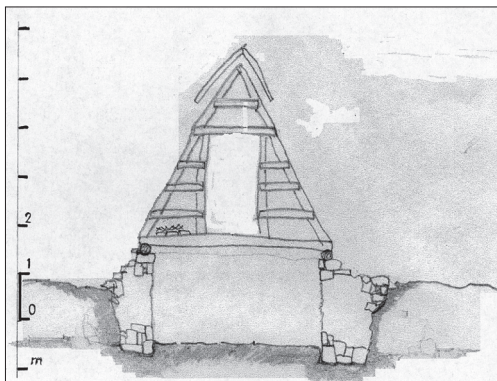
Na uzdužne zidove položena je podrožnjača, *atula*, promjera oko 20 cm, na koju su se, na osovinskom razmaku od 120 cm, oslanjali rogovi, *rožnici*. Rogovi u paru bili su povezani (ukliještteni) horizontalno postavljenom daskom, *pantom*, i međusobno su zatvarali kut od nekih 50 - 60°. Po duljini krova rogovi su bili povezani sljemenom gredom, *glavom* i drvenim letvama, *žioakama*.

Žioke su rađene od oblovine široke 8 cm i postavljane su na razmaku od 20 - 30 cm. Na njih se polagao pokrov od ražove slame.

Čeoni i stražnji zid, *somić* ili *lastavica*, u punoj su visini bili izvedeni od kamena.

U stan se ulazilo kroz vrata postavljena na uzdužnom zidu, s otvorom od 70 cm širine i 150 cm visine. Pod u prostoriji bio je nabijena zemlja. Uz čeoni zid smješteno je popločano ognjište, uz koje su bili ležajevi. Na suprotnoj strani, u dijelu prostorije koji nije bio fizički izoliran, čuvane su mliječne preradevine.

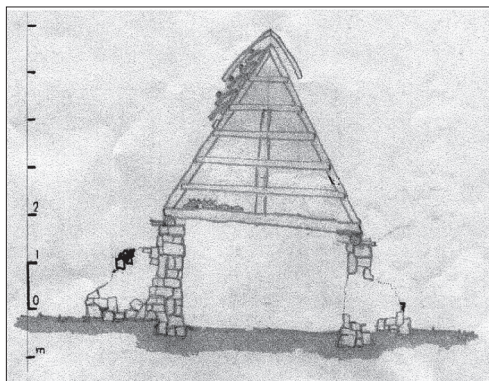
5 Nazalost, zbog konstrukcijske naravi i materijala upotrebljenih za njezino izvođenje, ostaci te vrste građevina praktički više ne postoje na području Parka prirode Bliđinje.

SL. 7. Pogled na krovšte sa sjeverne strane; pokrov je uklonjen, a zide je prikazano u presjeku

Crtež • Drawing by
J. Vego

FG. 7. View of the roof structure from the north; the roof has been removed and the walls are shown in section

SL. 8. Pogled na krovšte s južne strane; pokrov je uklonjen, zide je prikazano u presjeku

Crtež • Drawing by
J. Vego

FG. 8. View of the roof structure from the south; the roof has been removed and the walls are shown in section

Staje su bile komplementarna građevina stočarskim stanovima u funkciji zaokruživanja obiteljske gospodarske djelatnosti na planini. Podizane su u podnožju brda ili planine, na lokaciji koja je bila zaštićena od udara sjeveroistočnog vjetrova i kojoj nije prijetila opasnost od proljetnih bujica. Izbor bi po pravilu bio teren u padu, južne ili jugozapadne dispozicije.

Karakteristična staja rađena je kao dvoetažna građevina postavljena na pravokutnoj osnovi⁶. Funkcionalno je bila organizirana u dva neovisna dijela, svaki razvijen na posebnoj etaži.

Prizemni dio, koji se u ovisnosti o tipu građevine pojavljuje kao slobodno stojeći ili poluukopani, služi za prihvat krupne stoke (goveda i konja) za nevremena i tijekom zime. U osnovi prizemlje zauzima 35-40 m² jednodijelnog prostora⁷ i zatvoreno je snažnim vanjskim zidom debljine do 150 cm. Poprečni presjek takvog zida složen je od lateralno postavljenoga kamenog suhozida, između kojega je nabacana ispunjena od zemlje i kamena. S unutarnje strane zid nije završno obrađen ili je ožbukana smjesom ilovače, gnojiva i slame.

U tipu staje koji je poluukopan, zahvaljujući dispoziciji terena, sjeverni dio staje u svome prizemnom dijelu bio potpuno ispod kote terena tako da je karakteristični poprečni presjek sjevernog zida imao samo suhozid u kamenu, debljine 40 cm, ukopan u tlu punom visinom⁸. Kamen za gradnju potjecao je s lokalnih nalazišta i bio je krečnjačkog sastava, grubo obrađen, dimenzija od 20 do 40 cm geometrijskog volumena.

Ulaz u prizemni dio staje po pravilu je bio s one strane objekta koja je bila postavljena nasuprot udaru sjeveroistočnog vjetrova. Visina ulaznih vrata istovjetna je visini zida (iznosi oko 150 cm), a široka su približno 70 cm, i to je jedini otvor u prizemlju te građevine.

Pristup na kat nalazio se na strani staje nasuprot ulazu, izravno s kote terena koja se na tom sjevernom zidu približila ili pak izjednačila s kotom međukatne konstrukcije zahvaljujući činjenici da je taj dio objekta bio ukopan.

6 U malobrojnim primjerima pravokutna osnova staje imala je i jedan manji aneks - dograđeni dio na duljoj strani pročelja objekta.

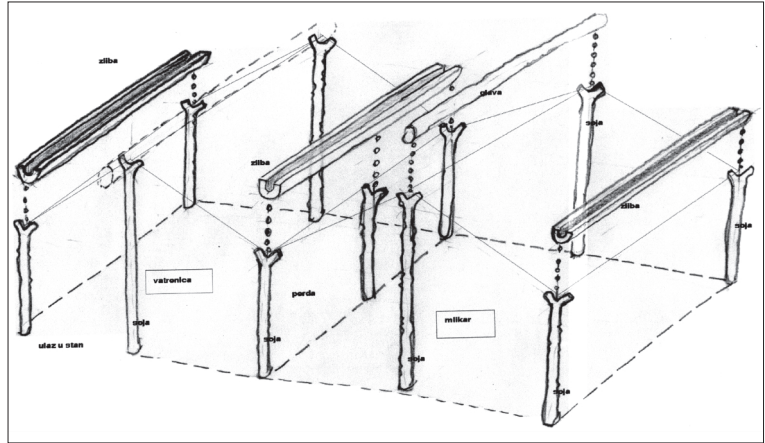
7 U nekim od tih objekata u prizemlju bi se nalazio i odjeljak za boravak pastira.

8 Toplinski učinak u oba slučaja karakterističnog presjeka vanjskog zida bio je jednak; zahvaljujući tjelesnoj toplini koju je stoka ispuštala za svoga boravka u staji tijekom zime, tako koncipiranome toplinsko-geometrijskom obliku objekta, izvedenom karakterističnom presjeku vanjskog zida i debelom sloju osušenog sijena u potkrovlju objekta, toplinski režim u unutrašnjosti objekta osiguravao je uvjete za opstanak stoke u krajnje nepovoljnim klimatskim prilikama.

SL. 9. Prikaz rekonstrukcije konstrukcijskog sklopa stočarskog stana

Crtež • Drawing by J. Vego

FG. 9. Reconstruction of the bearing structure of a herder's hut

Gornja etaža - potkrovlje, služila je za spremanje pokošene i osušene stočne hrane. Konstrukcijsku strukturu toga dijela staje čini lo je karakteristično četverostrešno, u nekim slučajevima i dvo-strešno drveno krovšte.

Grubo tesano deblo četinjača, promjera 25 cm bilo je položeno u uzdužnom smjeru, na oba vanjska zida staje. Na te dvije podrožnjače, na približno pravilnom osovinskom razmaku od 100 cm, postavljani su također grubo tesani drveni nosači od borovine, malo manjega promjera, oko 20 cm. Preko međukatne konstrukcije položene su daske od oblovine, preko njih pletivo od jasenova pruća, *lisa*, i na kraju, slama. Time je bila zaokružena horizontalna međukatna konstrukcija.

Rogovi su također izrađeni od debala promjera 20 cm, a njihov osovinski razmak iznosio je oko 110 cm. Svaki par rogova koji su se međusobno sudarali bio je uklješten i oslonjen na podrožnjače. U uzdužnom smjeru rogovi su povezani oblovom daskom prosječne širine 8 cm, s osovinskim međurazmakom od 20 cm. Na tu dasku bio je položen pokrov od ražove slame⁹. S vanjske strane krovšta snopovi su pritisnuti horizontalno položenim prečkama, *pošiva*-

9 Za pokrivanje 60 m² krovne površine bilo je potrebno oko tisuću snopova slame. Trajnost takvog pokriva iznosila je više od 50 godina; samo je površinski, atmosferskim utjecajima izloženi sloj slame mijenjao svoju prirodnu boju u tamnu i pomalo je trulio. Svi ostali slojevi ispod površinskoga zadržavaju zdravu, zlatnožutu boju raži.

SL. 10. Staja na lokaciji Gornji Badnji; jugozapadno pročelje

Snimio • Photo by S. Galić, 1997.

FG. 10. Shed in the Gornji Badnji site; southeastern side

čama, promjera 5 - 10 cm. Po dužini sljemena, upravno na njegovu os, bile su postavljene tzv. *pritiskače*, koje su dodatno štatile vjetru najizloženiji dio krova.

Tako konstruirano krovište imalo je nagib od približno 60° na bočnim površinama, odnosno više od 80° na čeonj i stražnjoj krovnoj plohi.

5. Prostorna dispozicija graditeljskog naslijeđa / Spatial disposition of the built heritage

Opisani vrijedni spomenici graditeljskog naslijeđa pronađeni su na više lokaliteta u prostoru Parka prirode¹⁰. Ovdje ćemo nabrojiti prostore antropogenog pejzaža na kojima je koncentracija ljetnih stanova i staja najveća¹¹.

- Masna Luka	2	(6)
- Gornji Badnji (Krepanac)	2	(8)
- Gornji Badnji (prema Vranu)	5	(9)
- Donji Badnji	5	(10)
- Pavkovića vrata	7	(11)
- Barzonja	3	(8)
- Sesaruša	5	(13)
- Skokina Draga (Skokin Gvozd)	2	(3)
- Modruša	3	(10)
- Ivan- dolac	3	(0)
- Varićak	2	(0)
- Boričevac	2	(4)
- Podvran (do kuće Džida)	0	(15)
- Podvran (do ležišta tampona)	10	(8)
- Put prema Brčnju ¹²	19	(2)
- Poljice (Brčanj)	9	(9)
- Risovac	29	(8)
- Svinjača	16	(5)
- Gornje Bare	3	(4)

6. Metodološka načela revitalizacije graditeljskog naslijeđa / Methodological principles of revitalization of built heritage

Kompozicija objekata i arhitektura tih građevina jednostavnošću svojih volumena, izvedenih od lokalnog materijala, i antropomorfnošću svojih unutarnjih prostora u cijelosti pokazuje funkcionalnu prilagođenost uvjetima života i karakteru poljoprivredne proizvodnje u planini te skladnu uklopljenost u izvanredni prirodni ambijent.

Karakteristični elementi prepoznavanja arhitekture tih spomenika graditeljskog naslijeđa jesu njegova mekana silueta proistekla iz danoga proporcijiskog sklopa, poluukopanoga uzdužnog profila

10 Ova je studija radena sredinom 1990-ih godina i prikazuje brojno i kondicijsko stanje stočarskih stanova i staja zatečeno u tome vremenskom razdoblju.

11 Prva brojka navedena uz mikrolokalitet označava broj objekata pronađenih u dobrom stanju, a druga brojka, naznačena u zagradi, kazuje koliko je građevina sačuvano u ostacima.

12 Na tom lokalitetu sačuvan je miniansambl od tri građevine koje su još u funkciji (obitelji Perko), kao i mlin koji, nažalost, više nije u uporabi.

SL. 11. Na dobro očuvanom krovu staje koja više nije u funkciji vidi se njezina konstrukcijska struktura

Snimio • Photo by J. Vego, 1998.

FG. 11. Well-preserved roof structure of a shed no longer in use, showing its bearing structure

građevine, snažno dimenzioniranog zida i slamnatoga krovnog pokrivača koji naglašava njezinu toliko originalnu *soft* formu.

Činjenica je da su staje i stočarski stanovi s vremenom izgubili svoju funkcionalnu identifikaciju; jedan broj građevina nije odolilo zubu vremena, a drugi je dio doživio funkcionalnu preobrazbu. Osim toga, zbog očekivanoga progresivnog razvoja turizma na području Parka, pojavio se zahtjev za odgovarajućom turističkom ponudom na njegovim prostorima¹³ utemeljenoj na koncepciji aktivnog odmora, ponudi zdrave hrane, upoznavanju etnografskog profila područja, sudjelovanju u radnim aktivnostima reaktiviranoga tipičnog domaćinstva. Na taj bi način bio sačuvan identitet i prepoznatljivost tih prostora.

Zahvaljujući svojoj prostornoj i ambijentalnoj vrijednosti, ta su povijesna područja pogodna za revitalizaciju s ciljem razvoja nemasovne turističke ponude Parka prirode Blidinje¹⁴. U sklopu revitaliziranja naslijeđene naseobinske strukture potrebno je nadvladati sterilnu logiku formalnog konzerviranja objekata. Kvaliteta strukture građevina i jednostavnost njihovih volumena i unutarnjih prostora olakšat će korektnu prilagodbu i njihovu funkcionalnu identifikaciju u skladu s duhom vremena koje dolazi.

Revitalizacija samih građevina mora biti pod stalnom stručnom kontrolom¹⁵ u svim fazama pristupa, projektiranja, izvođenja i korištenja revitaliziranim objektima.

U fazi rekonstrukcije potrebno se pridržavati sljedećih načela:

- U cijelosti poštovati zatečeni pristup građevini, njezinu dispoziciju i prostorni gabarit. U tome smislu nikakve intervencije nisu dopuštene (primjerice, probijanje kolnog pristupa objektu, mijenjanje njegove dispozicije ili tlocrtnog obuhvata, dogradnja ili nadogradnja građevine i sl.).
- Sve infrastrukturne zahvate treba voditi ispod površine terena.
- Dosljedno primjenjivati već uporabljivane materijale za izvođenje vanjskog zida, krovušta i pokrova - kamen, drvo i slamu, na način i prema detaljima što ih predlože stručne osobe. Gdje god je moguće, konzervirati i iskoristiti zatečene originalne arhitektonske konstrukcije i elemente.

13 Mogućnosti razvoja turizma obrađene su u posebnoj studiji u sklopu Prostornog plana *Park prirode Blidinje*.

14 Podjednako nas na to obvezuje i sjećanje na dio povijesti naših predaka koji su naše bivstvovanje danas i ovdje osigurali svojim časnim i mukotrpnim životom i borbom na planinama Vrani i Cvrsnici.

15 Kolege specijalisti arhitekti, građevni inženjeri, etnolozi, biolozi, agronomi i sociolozi bit će dobrodošli u postupku rehabilitacije građevina.

SL. 12. Tip staje s dvostrešnim krovistēm; sjeverno pročelje

Snimio • Photo by J. Vego, 1998.

FG. 12. Shed with pitched roof; north facade

- U oblikovanju građevine slijediti proporcijski sklop i antropomorfni karakter mjera naslijeđene naseobinske strukture.

Potrebne intervencije na građevini radi njezine prilagodbe novoj namjeni moguće su u interijeru objekta uz poštovanje sljedećih uvjeta.

- Svjetlu visinu prizemlja objekta treba povećati na način da se spusti kota postojećeg poda.
- Podne se površine trebaju obrađivati prirodnim materijalom (kamenom, opekam, drvom).
- Dopušteno je dopunjavanje (doživljavanje) karakterističnog presjeka vanjskog zida s unutarnje strane ako je to potrebno zbog statičkih ili fizikalnih razloga.
- Sve otvore na pročelnim zidovima dimenzionirati strogo poštujući zatečeni proporcijski sklop i izvesti ih u drvetu, prema detaljima što ih predloži stručna osoba.
- Unutarnje zidne površine trebaju biti obrađene grubom žbukom, kao reminiscencija na originalnu žbuku izrađenu od smjese ilovače, gnoja i slame.
- Originalnu međukatnu konstrukciju izvedenu u drvetu treba sačuvati. Ako konstrukcija ne može odgovoriti statičkim zahtjevima, potrebno ju je sačuvati u podgledu novoprojektirane međukatne konstrukcije kao vrijedan element prepoznatljivosti karakterističnog interijera tih građevina.
- Postojeći karakteristični krovni konstrukcijski sklop sačuvati kad god je moguće, uz eventualnu izmjenu dotrajalih elemenata konstrukcije. Ako se izvodi nova krovna konstrukcija, u cijelosti je potrebno poštovati autohtoni oblikovni i geometrijski sklop naslijeđene strukture. Kao pokrov rabiti ražovu slamu. Moguća je intervencija u smislu dopunjavanja karakterističnog presjeka krovišta zbog fizikalnih razloga isključivo s njegove unutarnje strane.
- Moguće je izvesti vertikalnu komunikaciju (stubište) unutar objekta.

SL. 13. Unutrašnjost potkrovlja staje s dvostrešnim krovistēm

Snimio • Photo by J. Vego, 1998.

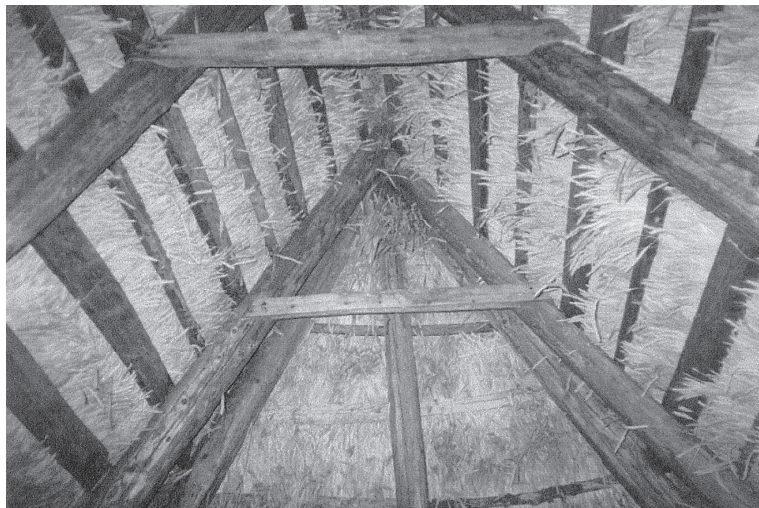
FG. 13. Attic of a shed with a pitched roof

SL. 14. Potkrovlje staje; u pozadini je vidljiv izvrsno očuvan pokrov od ražove slame te sudar rogova na sjemenu, uvezanih u par jednostrukim kliještima – pantom

Snimio • Photo by
J. Vego, 1998.

FG. 14. Attic of a shed; in the background the excellently preserved roof covering made of rye straw and rafter joint on the ridge reinforced with a simple tie

7. Na kraju i umjesto zaključka / At the end and instead of a conclusion

Permanentno upoznavanje i razvijanje senzibiliteta prema prirodi, ambijentu, kulturi i živućoj zajednici planina sjeverozapadne Hercegovine, i proteklih vremena i sadašnjeg doba, osigurat će njezinu vitalnost i budućnost.

Graditeljsko naslijeđe snažna je personifikacija tradicije kulture življenja na tim prostorima. Cilj ovog članka je njegova prezentacija i verifikacija. Korektna i dosljedna interpretacija bivstvovanja i djelovanja našeg čovjeka u tom ambijentu i njegovanje te tradicije jedan su od uvjeta očuvanja prostornih vrijednosti i karaktera Parka prirode Blidinje.

■

Literatura • Bibliography

1. **Bojanić Obad Šćitaroci, B.** (1985), *Analiza arhitekture tradicionalne ruralne aglomeracije otoka Hvara na primjeru primarnog naselja Vrsnika i sekundarnih naselja Humca i Prapatne*, magistarski rad, Zagreb
2. **Bojanić Obad Šćitaroci, B.** (1997), *Tradicijsko graditeljstvo otoka Hvara, naselja i arhitektura središnjeg dijela otoka*, Zagreb
3. **Dematteis, L.** (1989), *Case contadine nella Carnia e nel Friuli montano*, Priuli/Verluccha, Torino
4. **Juvanec, B.** (1995), *Istarski kažun (Europe)*, "Prostor", 2 (10): 323-334.
5. **Marasović, T.** (1985), *Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu*, - Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu, Društvo konzervatora Hrvatske, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Split
6. **Mihčić, Lj.** (1985), *Neretva, Prenj, Čvrnsnica, Čabulja, Vran, Ljubuša, Raduša, Makljen, Crvanj. Priroda, čovjek, istorija*, Skupštine općina Prozor, Jablanica, Konjic i Mostar

Summary • Sažetak**Buildings of the Ethnographic Heritage in Blidinje Nature Park**

Blidinje Nature Park is a protected mountain region in northwest Hercegovina. Through the centuries an ethnographically characteristic architecture evolved on this area of about 350 km² of stunning scenery, whose architectural value is expressed through an ancient functional and formal symbiosis with the natural environment.

This research analyses the development of characteristic buildings of the ethnographic heritage in the light of the specific ambience and their functional correspondence with the given economic and social conditions. It presents their typological and morphological features, and the techniques and materials used to build them.

The author used photography and architectural surveying as a method of identifying and documenting the individual structures or their remains. He collected and analysed photographs of the original state of the buildings, and gathered data about social and economic conditions in this locality from the former users of these buildings of the architectural heritage.

He made a complete study that includes spatial identification and the functional and formal reconstruction of herders' dwellings and sheds, as a foundation for evaluating the buildings. Finally, he suggests principles for revitalising the structures with the purpose of functionally adapting them to the spirit of the coming times.

Jaroslav Vego

Jaroslav Vego, dipl. ing. arh., asistent je na Građevinskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Diplomirao je 1986. godine na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, akademske 1995/96. i 1996/97. godine završio je specijalistički poslijediplomski studij na Sveučilištu u Udinama, Italija.

Bavi se nastavnim i znanstvenoistraživačkim radom na području fizike zgrade i graditeljskog naslijeđa, te referatima aktivno sudjeluje u referentnim časopisima i na znanstvenim skupovima.

Najvažniji su mu projekti *Obnova Sveučilišne knjižnice u Mostaru*, 1995 - 1997. te *Zgrada Rektorata Sveučilišta u Mostaru*, 1994 - 1995.

Jaroslav Vego, Arch. Eng., assistant at the Faculty of Civil Engineering, Mostar University. He graduated in 1986 from the Faculty of Architecture, Sarajevo University; in academic years 1995/96 and 1996/97 he completed his specialist postgraduate studies at the Udine University, Italy.

He teaches and does research work in the field of building physics and the architectural heritage, and contributes papers to reference magazines and scientific conferences.

His most important projects are the *Renewal of the Mostar University Library*, 1995 - 1997, and the *Rectorate Building of Mostar University*, 1994 - 1995.

PROSTOR

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK • UDC 71/72

GOD. • VOL. 8(2000)
BR. • NO. 2(20)
STR. • PAG. 121-288
ZAGREB, 2000.

srpanj-prosinac • July-December